

Makale Bilgisi: Togaç, C. (2025). Bizans İmparatorluğu'nda Devlet ve <i>Dynatoi</i> Mücadelesi (X. Yüzyıl). DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:12, Sayı:1, ss.64-90	Article Info: Togaç, C. (2025). The Struggle in between the State and <i>Dynatoi</i> in the Byzantine Empire (X. Century). DEU Journal of Humanities, Volume:12, Issue:1, pp.64-90
Kategori: Araştırma Makalesi	Category: Research Article
DOI: 10.69878/deuefad.1527994	DOI: 10.69878/deuefad.1527994
Gönderildiği Tarih: 04.08.2024	Date Submitted: 04.08.2024
Kabul Edildiği Tarih: 26.11.2024	Date Accepted: 26.11.2024

BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA DEVLET VE *DYNATOİ* MÜCADELESİ (X. YÜZYIL)

Caner Togaç*

ÖZ

Bizans İmparatorluğu IX. yüzyıldan itibaren bütün sektörlerde kendini gösteren bir ekonomik büyüme dönemine girmiştir. Ekonomideki gelişmenin kaynağı ise nüfus artışına da bağlı olan zirai sektördeki büyümeydi. Bu sürecin yarattığı servet imparatorluğun faydalandığı doğrudan ya da dolaylı yöntemlerle devletin kontrolünde kalıyordu. Fakat X. yüzyılda imparatorluk sisteminden beslenen unsurlar (*dynatoi*) imparatorluğun gelir kaynakları ve servetinden daha fazla pay almak ve ekonomik büyümenin etkilerinden tam olarak faydalanmak için devlet ile mücadeleye girmeye başladı. Makedon Hanedanı'nın imparatorları X. yüzyıl boyunca bu tabakanın arzularını ve genişleme çabalarını dizginlemek için çeşitli *novellalar* yayımladı. Bu *novellalar* imparatorların hukuki düzlemde *dynatoi* karşıtı politikalarını desteklese de esas başarıyı mali ve idari tedbirler getirdi. Bu çalışma ilk bölümde *dynatoi* olarak kabul edilen grupların ortaya çıkış sürecini ele almaktadır. Ardından X. Yüzyıl imparatorlarının *novellaların* yürürlüğe konmasındaki hem spesifik hem de genel çerçevedeki gerekçelerini incelemektedir. Son bölümde ise imparatorların takip ettiği mali ve idari tedbirleri çeşitli belgeler ışığında ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Dynatoi*, *Penetes*, Makedon Hanedanı, Toprak Hukuku

THE STRUGGLE IN BETWEEN THE STATE AND *DYNATOİ* IN THE BYZANTINE EMPIRE (X. CENTURY)

ABSTRACT

From the IXth century onwards, the Byzantine Empire entered a period of economic growth in all sectors. The source of economic development was the growth in the agricultural sector, which was also linked to population increase. The wealth generated by this process remained under the control of the state through direct or

* Arş. Gör. Hacettepe Üniversitesi, canertogac@outlook.com, ORCID: 0000-0001-9864-248X

indirect methods that the empire benefited from. In the Xth century, however, the elements (dynatoi) that depended on the imperial system began to compete with the state for a larger share of the empire's revenue sources and wealth, and to take full advantage of the effects of economic expansion. Throughout the Xth century, the emperors of the Macedonian dynasty issued various novellas to restrain the aspirations and expansionist efforts of this stratum. Although these novellas supported the emperors' anti-dynatoi policies at the legislative plane, it was the fiscal and administrative measures that brought the most success. This study first discusses the emergence of the groups recognized as dynatoi. It then examines both the specific and general justifications of the Xth-century emperors for the promulgation of novellas. In the last part, it analyzes the financial and administrative measures taken by the emperors in the light of various documents.

Keywords: *Dynatoi*, *Penetes* Macedonian Dynasty, Land Legislation

1. GİRİŞ

Bizans İmparatorluğu'nun VIII. yüzyıl sonlarından başlayarak IX. ve X. yüzyıllarda genel bir ekonomik büyüme içine girdiği malumdur (Harvey, 1989; Laiou & Morisson, 2007, s. 90 vd.). Bu süreç öncesinde imparatorluk ekonomisi, devlet kontrolünün oldukça yüksek olduğu ve piyasa bazlı ekonomik etkilerin son derece zayıf kaldığı karışık bir iktisadi modele sahipti. Bunun temel sebebi VI. ve VII. yüzyılların yarattığı krizlerin imparatorluğu farklı bir içtimai ve iktisadi yapıya geçişe zorlamasıydı. Zira en başta 541'deki ilk büyük darbeden sonra tekrarlayan veba salgınları, sonrasında Balkanların Slavlar ve Avarlar tarafından istilası ve Doğu eyaletlerinin tamamen Araplara kaybedilip Anadolu'nun büyük oranda bir savaş sahası haline gelmesi yaklaşık iki yüz yıl boyunca taşrada güvenliğin kaybolmasına, şehir ağlarının yok olmasına, şehir ve köy organizasyonunun bozulmasına ve en önemlisi var olan nüfusun güvenli yerlere çekilerek demografik toparlanmanın duraksamasına yol açmıştı (Charanis, 1972, s. 10-14; Haldon, 1990, s. 102-117; Lefort, 2002, s. 268; Laiou, 2005, s. 41). Yeni koşullar çerçevesinde imparatorluk elde kalan beşerî ve maddi kaynakları yeniden dağıtarak kendine yeni bir yaşam evresi yarattı. Bu süreç neticesinde Bizans İmparatorluğu artık belirgin bir şekilde merkezi bir devlet yapısı kazandı (Haldon, 1993a, s. 194-195). İmparatorluğun sosyal ve ekonomik yapısını etkileyen en önemli değişim ise sayısı ve fonksiyonu azalmış Bizans şehirlerinin ekonomide yarattığı boşluğu artık köylerin doldurmasıydı. Bir başka deyişle köylüler ve *khōrion*¹ (χωρίον) iktisadi üretimin asli unsuru haline gelirken toprak kentsel üretim araçlarının yerine servet biriktirmenin tercih edilen şekli haline geldi (Kaplan, 1992, s. 185 vd.; Haldon, 1993a, s. 122-125; Laiou, 2005, ss. 28,53).

¹ Marciana Mali Risalesi ve Çiftçi Yasası'nda köyü ifade etmek için kullanılan terim. Aynı zamanda köyün ekonomik ve mali bütünlüğü söz konusu olduğunda köy topluluklarını/komünlerini de işaret ediyordu (Bartusis, 1991a, s. 431).

Bu yapı içerisinde küçük toprak sahibi bağımsız köylüler devletin birincil vergi kaynağı olarak ön plana çıkıyordu. Bununla birlikte *thema* (θέμα) sistemini meydana getiren eyalet ordularının personel ihtiyacını da yine orta ve küçük ölçekli toprak sahibi aileler karşılıyordu.

Büyük mülklerin ortaya çıkışı, imparatorluğun VII. yüzyıldan itibaren kazandığı yapının kendisiyle yakından ilgilidir. Güç ve iktidarın imparatorluk makamında ve sarayda toplanması eski rütbe, imtiyaz, servet ve güç sistemini kaybolmasına yol açarken Antikçağ kentlerinin dinamizminden beslenen senatöryel aristokrasinin de statüsünü kaybetmesine yol açtı. Artık imparatorlar, konumlarını imparatorluk makamına ve onun bahşettiği ünvanlara borçlu olan bir hizmetli eliti, orta-üst düzey yöneticiler ve saray memurları vasıtasıyla devleti idare ediyordu (Kaplan, 1992, s. 185 vd.; Haldon, 1990, s. 129; Harvey, 1989, s. 14). Bu tabaka imparatorluğun son dönemlerine kadar devlet içinde varlığını koruyacak aristokratik ailelerin kökenlerini oluşturuyordu. Bilhassa *thema* ordularının komuta kademesini elinde tutan ailelerin askerlerle olan yakın ilişkileri ve eyaletlerin artan önemi meritokratik elitlerin sonraki yüzyılların aristokrasisine dönüşümünün alt yapısını oluşturması açısından önemliydi (Ostrogorsky, 1971, s. 4; Haldon, 1993b, s. 47). Bu tabaka imparatorluk sisteminden beslenmekle birlikte bu gruplardan bazıları sosyal ve iktisadi hayattaki pozisyonunu kuvvetlendirmek için toprağa dayalı servete yatırım yapmayı ihmal etmedi (Haldon, 1992, s. 137-138). Devletin kendi eliyle meydana getirdiği bu hizmetli eliti, memur aristokrasisine ve eyaletlerdeki soylu sınıfına dönüştü. X. yüzyılda ise imparatorluğun iktisadi kaynaklarını paylaşma noktasında devlete rakip olarak ortaya çıktı. *Arkhone*lar (ἀρχοντες) ya da *dynatoi* (δυνατοί) olarak adlandırılan² tabakanın üyeleri, istediklerinde imparatorluk otoritesi sayesinde elde ettikleri gücü kullanarak mülk sahiplerinin ellerinden topraklarını ve bağıl köylülerini (παροικοί/*paroikoi*) almaktan çekinmedi. Bu ilk başta önceki rejimin büyük toprak sahiplerine zarar vermiş olan fakat sonrasında bağımsız küçük toprak sahibi köylüler üzerine yönelen bir güçtü (Kaplan, 1992, s. 181-182).

2. İlk Aristokratik Aileler

İlk büyük aristokratik aileler VIII. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmaya başladı. Kaynaklara göre bunlardan ilki Yunanistan kökenli Rendakioi ailesiydi. IX. yüzyıldan itibaren ise başta Melissenoi, Maleinoi, Skleroi, Phokai, Argyroi olmak üzere imparatorluk içinde pozisyonunu kuvvetlendiren haneler

² İmparator I. Romanos'un 934 tarihli *novellasında* bu tabaka içinde sayılan makam sahipleri ve yüksek memurları sıralanmaktadır: “*magistroi; patrikoi; arkhone*luk, *strategos*luk, *sivil veya askeri makamlarla onurlandırılmış olanlar; senatörler; thema arkhone*ları ve *eski arkhone*ları; *metropolitler, başpiskoposlar, piskoposlar, higoumenler, kilise arkhone*ları; *dini ya da imparatorluk işletmelerinin yöneticileri; özel, imparatorluk ya da kilise işletmelerinin temsilcileri*” (Svoronos, 1994, s. 84).

zamanla önde gelen aristokratik ailelere dönüştü (Cheynet, 1990, s. 207 vd.; Angold, (ed.) 1984, s. 2-3; Kaplan, 1992, s. 326-331). Bu ailelerin hepsinin ortak özelliği *thema* ordularını idare eden subay kadrolarını ellerinde tutmalarıydı. Böylece kontrol ettikleri yerel askeri organizasyonun sağladığı güç ile kendi hanelerini kurup mülklerini büyütme imkânı elde etmişlerdi. İmparator Justinianus'un devlet yetkililerinin görevli oldukları yerde imparatorun izni olmaksızın taşınır ya da taşınmaz mülk satın almalarını ve hane kurmalarını engelleyen yasası (Blume, 2016, s. 392:1), VI. Leo'nun (886-912) 896(?) tarihinde yayımladığı *novella* (Noailles&Dain, 1944, s. 282-285) ile hükümsüz kılındı. Böylece bu ailelerin etkili oldukları eyaletlerde büyük mülkler meydana getirmesinin önü açıldı. Aslında imparatorun çıkardığı yasa, zaten hali hazırda gelişen bir sürecin, yani Anadolu'nun büyük ailelerinin artan gücünün kabul edilmesi anlamına geliyordu (Angold, 1984, s. 2). Nitekim bu gruplar eyaletlerde oluşturdukları güç merkezleri sayesinde görevli oldukları bölgelerde kontrollerini çocuklarına aktararak devlet içinde ekonomik, siyasi ve sosyal bakımdan güçlü aristokratik aileler meydana getirdi³.

Bizans İmparatorluğu, geleneksel olarak toprakların özel mülk olarak köylüler tarafından işletildiği ve maliyenin bu arazilerden elde edilen vergilerle devletin harcamalarını finanse ettiği bir ekonomik modeli tercih ediyordu. Bu modelin sağlıklı bir şekilde işlemesi devletin üretim kaynaklarını ve servet dağıtım sistemini tam kontrolüne dayanıyordu. Fakat söz konusu süreç nedeniyle merkezi otorite imparatorluğun kaynaklarını ekonomik, siyasi ve sosyal bağlarının sağladığı kuvvetli pozisyona güvenen bir gruba paylaşmaya zorlanıyordu.

2.1. Büyük Mülklere Örnekler

Kaynaklar aristokrasinin sahip olduğu mülkler hususunda ayrıntılı bilgi vermediği gibi bunlar dışında kalan büyük toprak sahipleri hakkında çok fazla veri sunmaz. Ancak hagiografyalar, kronikler, manastır belgeleri ve günümüze ulaşan vasiyetnamelerdeki bilgiler büyük toprak sahiplerinin mülkleri hakkında birtakım çıkarımlar yapılabilmesini mümkün kılmaktadır. Örneğin Theophanes Continuatus'un I. Basileios'un (867-886) hayatını kaleme aldığı *Vita Basilii Imperatoris*'te Danelis adındaki zengin bir duldan bahsedilmektedir. Mülklerinin büyük bir kısmı Patras'ta bulunan Danelis, I. Basileios tahta çıktıktan sonra ona büyük miktarda para ve malla birlikte 500 ev kölesi (*οικετικά πρόσωπα/oiketika prosopa*), 100 hadım ve 100 kadın dokumacı bağışlamıştı (Continuatus, 2011, s. 256). Öldüğünde de yine imparatora bıraktığı malları arasında büyük miktarda para, çok sayıda değerli eşya ve hayvan olmasının yanı sıra sayısız köle de bulunmaktaydı ki, imparatorun emriyle bunların 3000'i özgür bırakılıp Lagobardia *themasına*

³ II. Basileios'un 996 tarihli *novellası* süreci tam olarak bu şekilde özetlemektedir (Svoronos, 1994, s. 200).

iskân edilmişti (Continuatus, 2011, s. 262). Theophanes, Danelis'in serveti içinde yer alan toprakların miktarı hakkında bilgi vermemektedir. Fakat sahip olduğu kölelerin, kaynağın da belirttiği üzere bu zengin kadına ait atölyelerde çalıştırıldığı gibi arazilerin işlenmesinde de kullanılıyor olabileceği muhakkaktır (Runciman, 1940, s. 425-431; Kaplan, 1992, s. 333-334; Hendy, 1985, 207; Harvey, 1989, s. 32). Danelis ile kıyaslandığında daha mütevazı bir servete sahip olmasına rağmen Philaretos'un zenginliği de dikkat çekiciydi. VI. Konstantinos'un (780-797) kayınbabası olan bu azizin hagiografyası onun Phontos, Galatia ve Paphlagonia'da sahip olduğu mülklerin bahsiyle başlar. Philaretos'un VIII. yüzyılın sonlarında söz konusu bölgedeki mal ve mülkleri arasında "600 sığır, 100 çift öküz, 800 kısrak, 80 yük atı ve katırı, 12.000 koyun, su bakımından bereketli ve toprakları geniş 48 *proasteion* (προάστειον)⁴" bulunmaktaydı (Rydén, 2002, s. 60).

XI. yüzyılda Edessa (Urfa) yakınlarında yaşamış olan Eustathius Boilas'ın mülkleri de azımsanmayacak ölçüde büyüktü. Douks Mikhail⁵ ve onun oğulları *Magistros* Basil ve *Vestarkhes* Pharasmenes hizmetinde bulunan Boilas vasiyetnamesinde ömrü boyunca sahip olduğu mülkleri ayrıntılı bir şekilde kayda geçirmiştir. 1059'da hâlâ elinde olan, hanesini ve kilisesini üzerine inşa ettiği Bouzina (*ktema*), Salem/Tantzoute *proasteionu*, Isaïos ve Paraboniou *khori*onları; önceki bir tarihte bazı kişilere devrettiği Ouzike, Kopteriu ve Khouspakratiou *khori*onları; Douks Mikhail ve *Magistros* Basil'in kendilerine satmaya zorladığı ve ücretini ödemedikleri Ophidobouni, Kousneria, Kalmoukhe *khori*onları ve Barta *proasteionu* vasiyetinde zikredilen taşınmaz mülkler arasında yer almaktadır. En büyük kızı Irene ve eşine vasiyet ettiği (özgür bıraktığı kölelerine devrettiği 4 *zeugotopia* düşüldüğünde) 40 *litra*⁶ değerindeki Salem *proasteionu* 80 *nomisma* tutarında *pakton* (πάκτον)⁷ ve belirtilmeyen miktarda *ennomion*

⁴ Marciana Mali Risalesi bu yerleşim yerini şöyle tanımlar: "Proasteion köken bakımından bunlarla [agridion] benzer olsa da bunların sahiplerinin (despotes) haneleri proasteionda değildir. Bunun yerine onlar adına köleleri, maaşlı işçileri (misthion) ve başkaları burada yaşar" (Dölger, 1927, s. 115)

⁵ S. Vryonis bu kişinin Mikhail Apokapes olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca ona göre Apokapes ailesinin Gürcü ya da Ermeni-Gürcü karışımı kökenleri bulunmaktaydı. (Vryonis, 1959, s. 274-275) P. Lemerle de bu görüşü desteklemektedir (Lemerle, 1977, s. 49).

⁶ Ağırlık ölçü birimi. I. Konstantinus bu ağırlık birimini parasal sistemin bir unsuru olarak oluşturmuştur ve 1 *litra* 72 *solidus*a denk kabul edilmiştir (Schilbach, 1991a, s. 1238).

⁷ *Pakton* ya da *khropakton* tarım arazileri, değirmen ya da balık avlama hakkı için ödenen yıllık nakdî kira (Bartusis, 1991b, s. 1553)

(ἐννόμιον)⁸ geliri⁹ vardı (Lemerle, 1977, s. 22-23). Bir yarısını öteki kızı Maria ve diğer yarısını kendi kurduğu Theotokos Kilisesi'ne miras bıraktığı Bouzina'nın değeri 40 *litraydı*¹⁰ ve kilisenin payına düşen kısmın 38 *nomisma* tutarındaki geliriyle görevlilerin maaşlarının ve ayinlerin giderlerinin karşılanmasını istemişti. Ayrıca yine Theotokos Kilisesi'nin günlük ihtiyaçlarının karşılanması için her yıl Parabouniou *khori*onunun hasadından 200 *modios* tahılın, 1000 *litra* şarabın ve başka mahsullerin kiliseye bırakılmasını vasiyet etmişti. Son olarak damadı Mikhail'e bıraktığı İsaïos *khori*onunun değeri de 5 *litraydı* (Lemerle, 1977, s. 23). Dolayısıyla Boilas'ın vasiyetnamesini yazdığında 1059 yılında taşınmaz mallarının değeri (Bouzina, Isaïos, Salem ve Parabonion) yaklaşık 100 *litra* civarındaydı ve bunlardan yıllık yaklaşık 200 *nomisma*¹¹ gelir elde ediyordu.

Bizans toplumu içinde büyük toprak sahibi olarak ortaya çıkanlar sadece yukarıda bahsi geçen seküler gruplar değildi. Aynı süreç içerisinde kilise ve manastırların da kontrol ettikleri mülklerin miktarında önemli ölçüde artışlar meydana geldi. Bilhassa İkonaklazm hareketinin son bulmasının ardından manastır mülklerinde ciddi bir genişleme süreci başladı. I. Basileios'un Bizans yasalarını yeniden derlediği *Epanagoge* içinde kilise ve manastırların elindeki taşınmaz mülklerle ilgili problemlerin çözümüne yönelik maddeler bulunması bu durumun bir işareti olarak görülebilir (Litgental, 1852, s. 60-217). Bununla birlikte aynı imparator, Ioannes Kolobos'un 866'da Siderokausia'da kurduğu manastırı için Hierissos'tan *klasma*¹² arazileri bağışlamıştı (Prôtaton, 1975, s. 180-184). Kalobou'nun bütün mülkleri II. Basileios (960-1025) tarafından 980 yılında yeni kurulan Ivion Manastırı'na devredildiğinde, tasarrufunda genişliği toplamda 80.000 *modiosa* ulaşan araziler bulunuyordu (Ivion, 1990, II, s. 25-32; Lefort, 2002, s. 287). XI. yüzyılın sonlarında ise Ivion'nun topraklarının büyüklüğü yaklaşık 100.000 *modiosa* ulaşacaktı (Ivion, 1990, II, s. 29-32; Smyrlis, 2006, s. 47-48).

⁸ Meraların kullanımı ya da otlatma hakkı için alınan vergi ya da ödeme (Bartusis, 1991c, s. 701).

⁹ N. Svoronos bu değerdeki bir mülkün 2000 *modios* toprağa sahip olabileceğini ve 80 *nomisma* tutarındaki pakton gelirinin en az 800 *modiosluk* kısmının kiralanmasıyla elde edebileceğini ileri sürmektedir (Svoronos, 1976, s. 53).

¹⁰ N. Svoronos bu mülkün arazilerinin de 2000-3000 *modios* arasında olabileceğini belirtir (Svoronos, 1976, s. 54).

¹¹ M. Kaplan'a göre bu meblağ söz konusu *khori*onda yaşayan bir düzine çiftçinin yaptığı aynı kira ödemesiydi ve *khori*onun değeri yaklaşık 20 *litraydı* (Kaplan, 1992, s. 335).

¹² Vergisi mükellefinin mülkünü terk etmesi nedeniyle *khori*ondan ayrılarak maliyeye devredilen araziler için kullanılan fiskal terim (Bartusis, 1991d, s. 1132).

3. İmparatorluk *Novellaları*

Büyük mülklerde yaşanan genişleme sürecine imparatorların gösterdiği reaksiyonun ve aldığı tedbirlerin en önemli ayaklarından birini imparatorluk *novellaları* (ferman, kararname) oluşturmaktadır. Toprak hukukuna dair Makedon imparatorlarının ilk yayınladığı *novella* VI. Leo dönemine aittir. İmparator, tarihi belli olmayan bu *novella* ile “mülk sahiplerinin topraklarını istedikleri kişiye kimsenin müdahalesi olmaksızın ve kimseye haber vermeksizin” satabilmesinin önünü açmaktadır (Svoronos, 1994, s. 46). Her ne kadar komünün parçası olan diğer malikler, altı ay içinde satışa itiraz edip satış bedelini tazmin ederek mülkü devralabilse de bu *novella* *khōrion*ların bütünlüğünü koruyan *protimesis* (πρωτίμησις/öncelikli tercih) hakkının¹³ lağvedildiği anlamına geliyordu. Bağımsız köy komünlerinin aleyhine olan bu fermanın gerekçesi ise esasında makul bir sebebe dayanmaktaydı. *Protimesis*in geçerli olduğu koşullarda aynı *khōrion* içindeki mülk sahipleri zor durumda olduğu için çiftliğini satmak isteyen bir köylüyü uzun süre bekleterek bu kişiyi toprağını olduğundan daha ucuza satmaya ya da mülkünü terk etmeye zorlayabiliyordu (Svoronos, 1994, s. 46). Köylünün toprağını terk ettiği durumda maliye bu mülkten vergi alamıyordu. Bu sebeple imparator bu *novella* ile *dynatoi*in köy komünlerine girmesini göze alarak arazinin âtil duruma düşmesini engellediği gibi vergi gelirlerini de korumayı amaçlıyordu. Fakat çiftliklerin herhangi bir alıcı tarafından satın alınabilmesinin getirdiği serbestlik talep tarafında rekabeti körüklediği için arazi fiyatlarında artış yaşanması kaçınılmazdı. Bu koşullarda mütevazı bir servete sahip herhangi bir köylünün *dynatoi* ile rekabet ederek komşusunun mülkünü satın alması daha zor hale gelmişti. Üstelik herhangi bir doğal afet durumunda piyasada rekabet edebilecek alıcı kalmadığında *dynatoi*in düşük fiyatlardan toprak satın alabilmesi artık daha kolaydı (Kaplan, 1992, s. 412-414).

Bu yasanın etkileri I. Romanos Lekapenos (920-944) devrinde kendini belirgin bir şekilde göstermiş olmalı ki imparator 922 ya da 928 yılında ilan ettiği *novella* ile *protimesis* hakkını yeniden tesis etmek durumunda kaldı¹⁴. Nitekim fermana *protimesis* hakkına sahip olan kişiler

¹³ İmparatorlar I. Leo ve Anthemius zamanına (468) ait yasaya göre ana-köydeki (*metrocomia*) toprakların dışarıdan birine (*extraneus*) satılması yasaktı. Sadece aynı ana-köye kayıtlı (*adscriptum*) yerliler bu mülkleri devralabilirdi: “*In illis, quae metrocomiae communi vocabulo nuncupantur... nulli extraneo illic quoquo modo possidendi licentia tribuatur...ad habitatorem adscriptum eidem metrocomiae per qualemcumque contractum terrarum suarum dominium possessionemque transferre...*” (Blume, 2016, s. 2754-2756).

¹⁴ Bu yasanın yayınlanma tarihi ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. F. Dölger ve P. Lemerle *novellanın* yayınlanma tarihi olarak 922 yılını işaret etmektedir (Dölger, 1924, s. 71-72; Lemerle, 1979, s. 86-87). N. Svoronos ve M. Kaplan ise *novellanın* yayınlanma tarihinin 928 yılı olduğunu ileri sürmektedir (Svoronos, 1994, s. 59; Kaplan, 1992, s. 415-416).

ayrıntılı bir şekilde açıklanmakla birlikte *khōrion*ün parçası olan köylülerin (*ὁμάς/homas*) aralarındaki mali ve hukuki bağ ısrarla vurgulanmaktadır¹⁵. Üstelik *novellada* bir mülkün sadece mülkiyet hakkıyla değil, herhangi bir kiralama modeliyle kullanımının bile *khōrion* dışındakilere yasaklanması *dynatōin*in köy komünü içinde bir tutunma noktası elde etmesinin her açıdan engellenmeye çalışıldığını göstermektedir. Bununla birlikte *novellanın* girişindeki “devletin tebaasına (*hypotelon*), mali gelirlerine, askeri ve sivil idareye gösterdiği yüksek ihtimam” (Svoronos, 1994, s. 62) nedeniyle ilgili kararların alındığına yapılan vurgu imparatorun yaptığı düzenlemenin temel gerekçesini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu *novella* devletin en önemli vergi kaynağını, yani küçük ve orta ölçekli servete sahip bağımsız köylüleri koruma çabasının bir tezahürüdür (Lemerle, 1979, s. 91-94; Kaplan, 1992, s. 413-416; Papagianni, 2002, s. 1073-1077).

Novellaya göre malik evini, arazisini, bağını ve diğer herhangi bir taşınmaz mülkünü satmak, “uzun süreli kiralamak” (*emphyteusis*) ya da kiralamak (*misthosis*) istediğinde herhangi biriyle anlaşmadan önce ilk olarak *protimesis* hakkına sahip olanlara haber vermek zorundaydı. Bu hakka sahip olanlar sırasıyla toprakları birbiriyle karışmış akrabalar, benzer şekilde toprakları birebirine karışmış partnerler (*koinonoi*)¹⁶, birbirlerine yabancı olsalar da toprakları birbirine karışmış olanlar, aynı mali ünite içinde komşu arazilere sahip olanlar¹⁷ ve sadece arazileri birbirine komşu olanlar şeklinde sıralanmıştı. Eğer listedeki kişilerden biri söz konusu mülkü satın almak istiyorsa 30 gün içinde adil fiyatını¹⁸ ödedikten sonra ya da savaşta esir düşmesi, hapishanede veya sürgünde olması durumlarında 4 ay içinde satışa itiraz ederek yasal faizi ve zorunlu harcamalarıyla birlikte satış bedelini

¹⁵ Nitekim yasada akrabalar, partnerler (*koinonoi*) ve müşterek vergi mükellefleri (*homoteloī*) ile birlikte mali düzlemde *khōrion* ve *agridion*ların mensubu olan köylüler (*homas*) doğrudan *protimesis* hakkına sahiptir: “Καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ συγγενῶν καὶ κοιωνῶν καὶ συμπαρακειμένων ὁμοτελῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ὁμάδος τῶν καλουμένων χωρίων καὶ ἀγριδίων πολλῶ μᾶλλον κρατεῖτω, ἵνα καὶ οἱ οἰκήτορες αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους ἔχωσι τὴν προτίμησιν.” (Svoronos, 1994, s. 66).

¹⁶ Partner, ortak anlamına gelen *κοινῶνοί*, köy komününü meydana getiren çiftçileri tanımlamak için kullanılıyordu. Bunların köy meselelerinde ve mali yükümlülüklerinde müşterek sorumluluklara sahip olması onları bir nevi ortak, partner haline getiriyordu.

¹⁷ Bazı maliklerin birden fazla mali ünite (*khōrion*) içinde arazisi varsa bunlar ayrı ayrı kadaastro defterine işlenmek yerine tek bir deftere kaydedilip vergileri tek bir memura ödeniyordu. Nitekim *novellada* da bunun vurgulandığını görüyoruz: “Ὅμοτελεῖς δὲ φαιὲν πάντας τοὺς ὑπὸ τὸν αὐτὸν ὑποτεταγμένον ἀναγραφόμενους κἂν ἐν διαφόροις τόποις τὰ ἴδια τελέσματα καταβάλλωνται.” (Svoronos, 1994, s. 63)

¹⁸ Adil fiyat (*laesio enormis*) mefhumu sosyal adalet anlayışının Bizans ekonomisindeki yansımalarından biriydi. Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Laiou, 2013, s. 1-25; Maniatis, 2001, s. 131-193; Maniatis, 2007, s. 595-596; Maniatis, 2016, s. 235-237

tazmin ettikten sonra yeni maliklerinden mülkü satın alabilecekti (Svoronos, 1994, s. 62-66). Sadece çeyiz, evlilik öncesi hediye, miras olarak ve takas ya da borç karşılığında malikler araziye istediği kişilere devredilebilecekti. Bu şartlar dışında satış gerçekleştiği takdirde hem devredilen arazi hem de ödenen meblağ hazineye aktarılacaktı. Fakat satış yemininden önce durum tespit edilirse malikin mülkünü *protimesis* hakkına sahip olanlara satması sağlanacaktı (Svoronos, 1994, s. 68). *Dynatoinin* ise köy komünlerine ait arazileri satın alması ne şekilde olursa olsun yasaklıydı. Bu *novellanın* hükümlerine uyulmadığı takdirde ceza olarak hem devralınan araziye el konulacak hem de hazineye satış fiyatı kadar bir ceza ödenecekti (Svoronos, 1994, s. 70).

934 yılında imparator I. Romanos bu sefer daha detaylı hükümler içeren bir başka *novella* yayımladı. Bu fermanın ilanı, 927-28 kışında toprağın 120 gün boyunca donması sonrasında ortaya çıkan büyük kıtlık ve ardından yaşanan ölümlerle yakından ilişkilidir (Scylitzae, 1973, s. 225:22; Continuatus, 1838, s. 417-418). Doğal afet sonrasında küçük ve orta ölçekli çiftçiler kötü bir hasat dönemi geçirmiş; hayatta kalabilmek ve vergilerini ödeyebilmek için gümüş, altın, yiyecek ve diğer şeyler cinsinden ödemeler karşılığında mülklerini ucuza satmak zorunda kalmıştı (Svoronos, 1994, s. 85). Bu durumdan kârlı çıkan ise toprakları olduğundan ucuza satın alan *dynatoi* oldu. *Dynatoinin* bu şekilde mülklerini genişletmesi ve kırsaldan kentlere yaşanan göç tarımsal iş gücünde, dolayısıyla da zirai üretimde bir düşüşe yol açarak imparatorluk ekonomisine önemli ölçüde zarar verdi. Bu süreç tabii olarak vergi gelirlerinde düşüşe yol açmakla birlikte *stratiotainin* askerlik hizmetini yerine getirememesine neden olarak orduyu da olumsuz etkiledi (Lemerle, 1979, s. 94-97; Kaplan, 1992, s. 424-425). I. Nikephoros *novellada* “*Kimilerinin servet arzusuyla zayıfın mülklerini ucuz fiyatlara ele geçirdiğini duyduk* (Svoronos, 1994, s. 90).” ifadesiyle başkentin bu durumun farkında olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca *dynatoinin* köylülerin topraklarını ele geçişini “*sanki bir hastalığın öldürücü zuhuru ya da kangrenin saldırısı gibi khorionun vücuduna girdikten sonra tamamen mahvına yol açıyorlar* (Svoronos, 1994, s. 85-86)” şeklinde tasvir ederek devletin duruma bakış açısını da ortaya koyar. *Novellada* en başta I. Romanos’un ilk fermanındaki hükümler tekrarladıktan sonra yeni kararlar sıralanmaktadır. Buna göre zayıfın (*πένητες/penetes*) düştüğü zor durumdan faydalanan *dynatoi* ele geçirdiği mülkleri eski maliklerine geri devredecekti ve yaptığı ödemeler ise eski malikler ya da köy topluluğu (*homai*) tarafından tazmin edilecekti (Svoronos, 1994, s. 86). Ayrıca doğal afetten sonra komşularının zor durumundan faydalanarak topraklarını satın alan kişiler de aynı yerleşim yerinde yaşasalar bile bunları eski sahiplerine iade edecekti. Eski maliklerin topraklarını geri aldıktan sonra iade etmeleri gereken meblağı biriktirmeleri için ise üç yıl süre veriyordu (Svoronos, 1994, s. 88-89). Fakat mülkün gerçek fiyatı ödenen meblağın iki katından fazlaysa ya da mülkten elde edilen gelir

satış fiyatıyla aynıysa yeni malik mülkü tazminatsız eski sahibine iade edecekti. Ancak gelir, satış fiyatından az ise sadece aradaki fark iade alınabilecekti (Svoronos, 1994, s. 90). Bu hükümler dikkate alındığında I. Romanos'un kıtlık sonrası yaşanan süreci tersine çevirmek için *novellayı* yayımladığı açıkça görülmektedir.

İmparator I. Romanos'un *dynatoinin* mülklerini genişletme arzusunu dizginlemek için gösterdiği çaba VII. Konstantinos (913-959) döneminde de devam etti. VII. Konstantinos, 945 yılında tek başına imparatorluğu yönetme erkine kavuştuktan 2 yıl sonra Mart 947'de I. Romanos'un fermanını destekleyen yeni bir *novella* yayımladı. Bu *novellanın* Thrakesion ve Anatolikon *themalarına* gönderilen iki versiyonu günümüze ulaşmıştır. Bunların hükümlerine göre VII. Konstantinos tahta çıktığı tarihten (27 Ocak 945) itibaren zayıfların mülklerini ele geçiren ve köy komünlerine sızan *dynatoinin* devraldığı mülkler tazminatsız bir şekilde eski maliklerine iade edilecekti (Svoronos, 1994, s. 99). 934 yılına ait *novelladaki* iade süreciyle alakalı hükümleri yinelediği gibi satışın iptali durumunda ödenecek tazminatla ilgili yeni bir kural getirmişti. Eğer eski malikin serveti 50 *nomismadan* az¹⁹ ise hiçbir şekilde tazminat ödemeyecekti; fakat serveti bu meblağı aşanlar eski mülklerini devraldıktan sonra tazminatı üç yıl içinde ödemekle yükümlüydü. Söz konusu mülkün satıştan önce köyün ortak malı olduğu durumlarda, eğer köylülerin tazminatı ödeyecek birikimi yoksa yargıcın yapılacak hasatları göz önünde bulundurarak tespit edeceği süre içinde tazminat ödemesi yapılacaktı. Bununla birlikte *dynatoi* olsun olmasın toprağı devralan kişi eski sahiplerini zorladıysa, tehdit ettiyse ya da aldattıysa tazminat alma hakkına sahip değildi. Bir diğer önemli hüküm ise *dynatoinin* mülkünü sattığı durumlarda bu mülk için *protimesis* hakkına sahip olan köylülerin satışa itiraz hakkını elde etmesiydi (Svoronos, 1994, s. 101-103).

Söz konusu *novella* ile ilgili vurgulanması gereken ilginç nokta zayıf (*penes/ptokhos*) ve güçlü (*dynatos*) arasındaki ayrımın detaylandırılmış olmasıdır. I. Romanos *dynatos* olarak kabul edilen unvan ve rütbe sahiplerini 934 tarihli *novellada* listeleyerek bu tabakanın içinde sayılan kesimleri açıkça izah etmişti. VII. Konstantinos ise tazminat hükümlerinin uygulanması için getirdiği 50 *nomisma* sınırı ile bu meblağın altında servete sahip olanları "zayıf" olarak nitelendirip toprağını tazminatsız geri almasını mümkün kılıyordu. Üstelik sivil idarede *skholarios* ya da *sekreton* olmak, *protospatharios* olarak başkentte ikamet etmek, düşük seviyede *arkhon* olmak bu hükmün uygulanmasına engel teşkil etmediği gibi servet bakımından

¹⁹ İmparator bu *novellayla* birlikte zayıfları tanımlamak için kullanılan *penes* ve *ptokhosun* yanına *aporos* (serveti 50 *nomisma* altında olanlar) ifadesini de eklemiş oldu. Ayrıca 960/1 yılında İmparator II. Romanos'un emriyle Magistros Theodoros Dekapolites bu *novellada* yer alan tazmin koşullarını daha detaylı açıklayan bir ferman düzenledi (Svoronos, 1994, s. 127-141).

mütevazi manastırlar da bu çerçevede değerlendirilecekti (Svoronos, 1994, s. 100-101). Ayrıca *dynatos* satın aldığı toprakları iade etmesi durumunda ödedikleri meblağı tamamıyla geri alacaktı. Böylece imparator mütevazi bir servete sahip kesimlerin de zayıflarla aynı haklardan faydalanmasına izin veriyordu. Sonuç olarak imparator bütün nüfusu mali çerçevede güçlü ve zayıf olmak üzere iki gruba ayırıp bunlar arasındaki ekonomik sınırı da 50 *nomisma* olarak belirlemişti.

İmparator VII. Konstantinos'un aynı yıl yayımladığı ikinci *novellası* ise *stratiotai* ve bunların mülkleriyle ilgili ayrıntılı hükümler içermektedir. *Novellada* ilk olarak *stratiotainin* askerlik görevini (*strateia*) destekleyen askeri mülklerin satışının yasak olduğu yönündeki yazılı olmayan geleneğin artık yasallaştığı vurgulanmaktadır. Ardından askerlik göreviyle yükümlü olanların hizmete bağlı olarak sahip olması gereken arazilerin miktarına yönelik sınırlamalar getirilmektedir. Buna göre süvariler ile Ege Denizi, Samos ve Kibyrrhaiotai filolarında görevli olan denizciler 4 *litra* altın değerinde mülke sahip olmalıydı. Bu değer, imparatorluk donanmasında ve diğer yerlerde görevli olan denizcilerin mülkleri için 2 *litra* altın olarak tespit edildi (Svoronos, 1994, s. 118). Ayrıca belirlenen limitin üzerinde olsa bile *stratiotainin* askerlik defterlerine (*stratiotikos kodix / codex* (lat.)) kaydedilmiş toprakların tamamını ya da bir kısmını satması yasaklanıyordu (Svoronos, 1994, s. 119). Hatta fakir duruma düşen ve bu yüzden askerlik görevini yerine getirmesi mümkün olmayan askerlere, mülkleri kendileri ya da devlet tarafından satılmasını diye, geçici bir süre için askerlikten muaf sayılma hakkı (*ἀδωρεία/adoreia*²⁰) tanındı (Svoronos, 1994, s. 121-122). Öte yandan *stratiotai* mülklerini ve askerlik hizmetini soy ağaçlarından herhangi birine ya da vasiyetlerinde ismi geçen kan bağı olmayan mirasçılara bırakabiliyordu ve bu mirasçılar paylarına düşen mülk oranında *strateia* yükümlülüğü²¹ altına giriyordu. Bununla birlikte *stratiotainin* mülklerini makam sahibi kişilere miras bırakmasına izin verilmeyecekti (Svoronos, 1994, s. 119). Aynı şekilde askeri arazilerin zenginlere, unvan sahiplerine,

²⁰ İmparator VII. Konstantinos, *De Cerimoniis Aulae Byzantinae* (Ἐκθεσις τῆς Βασιλείου Τάξεως) adlı eserinde *adoreia* imtiyazı hakkında daha detaylı bilgi vermektedir: “Eğer bir asker tamamen mahvolmuş ve verilen ortaklara (*syndotai*) rağmen askerlik görevini yerine getiremeyecek durumdaysa *adoreia* verilir (*ἀδωρεύομαι*) ve başıbozuklara katılır... Fakat bu askerlerin toprakları tasnif edilip maliyeye aktarılır ki *adoreia* verilen birisi durumunu düzelttiği takdirde toprağını geri alabilsin ve askeri görevine (*strateia*) geri dönebilsin.” (Porphirogenitos, 1829, s. 696).

²¹ Askerlik görevini ifa edebileceği kadar maddi imkana sahip olmayan kişilerin giderleri tek bir askeri finanse etmek üzere başkalarına bölüştürülebiliyordu. VII. Konstantinos, yine *De Cerimoniis* adlı eserinde bu duruma değinmektedir: “Eğer askerler çok fakir durumdaysa bunlara ortaklar (*syndotai*) verilir ki onlar sayesinde yeterli imkana sahip olsunlar ve askeri görevlerini (*strateia*) yerine getirsinler.” (Porphirogenitos, 1829, s. 695-696).

metropolitliklere, piskoposluklara, manastırlara ya da diğer dini kurumlara ve *skholarios* unvanından başlayarak *dynatoiye* satılması yasaklanıyordu. Yasaya aykırı olarak satış yapıldığı takdirde bu kişiler ödedikleri meblağı ya da mülke yaptıkları yatırımların bedelini tazmin etmeksizin²² mülkü kaybedecekti (Svoronos, 1994, s. 119-120). Toprağın eski sahibi *stratiotainin* mirasçısı olan akrabaları, başka bir *stratiotes* ya da *dynatosun* zorla devraldığı mülkleri yakınlık sırası dikkate alınarak iade alma hakkına sahipti. Ancak bunlar devralmak istemediğinde ya da böylesi mirasçılar olmadığında *protimesis* hakkı sırasıyla ortaklara (*syndotai*) ve silah arkadaşlarına, aynı vergi mıntıkası mensubu (*συντελεστής/syntelestes*) fakir askerlere ve son olarak asker olmayan aynı vergi mıntıkası mensuplarına (*syntelestes*) geçiyordu ki bu sayede en azından araziye yüklenmiş verginin toplanabilmesi amaçlanıyordu (Svoronos, 1994, s. 123). *Novellanın* en önemli maddesi ise *stratiotainin* arazilerini ele geçirip onları *paroikos* haline getirmiş olanlara uygulanacak cezalara yönelikti. Bu kişiler (*dynatoi* ya da orduda görevli üst düzey subaylar) eğer toprağı gasp ettiyse 6 *nomisma* ceza ödeyecek ve bu meblağın yarısı *stratiotai* yarısı maliyeye teslim edilecekti. Arazinin satın alındığı durumlarda ise maliyeye 3 *nomisma* ceza ödenecekti (Svoronos, 1994, s. 125-126). *Stratiotaiyi* kendi hizmetinde kullananlar ise ceza olarak devlete her hizmet yılı için asker başına 6 *nomisma* ödemek zorundaydı. Cezadan muaf olmanın tek yoluysa emirlerindeki askerlerin bağlı bulundukları *strategos* ya da diğer *arkhonlar* tarafından tahsis edilmiş olmasıydı (Svoronos, 1994, s. 126).

VII. Konstantinos'un zaten geleneksel hale gelmiş askeri arazilere yönelik kuralları yasalaştırması zayıfların karşılaştığı problemlerin *thema* ordularını meydana getiren askerleri de etkilediğini açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim *stratiotaiye* ait toprakların *dynatoi* tarafından ele geçirildiği ve bu sebeple bunların *paroikos* statüsüne düştüğü *novellada* ifade edilmekle birlikte bu askerlerin başkalarının hizmetine girerek bağlı bulundukları *thema* ordularına katılamadıklarının da vurgulandığını görüyoruz. Ordu için son derece zararlı olan bu durum karşısında imparator *novellanın* ilk kısmında maddi sınırlarını tespit ettiği askeri arazilerin devredilemeyeceği kişi ve kurumları ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Ayrıca bu arazileri devralma hakkına sahip kişilerin aynı zamanda askerlik hizmetini de üstleneceği belirtilmektedir. Bu *novellanın* zayıfların arazisini korumaya yönelik yasayla aynı tarihte çıktığı göz önünde bulundurulduğunda içeriğinde belirtilmemesine rağmen *stratiotainin* de doğal afetten etkilenecek toprağını kaybettiği anlaşılmaktadır. Zaten imparatorun maddi ya da birtakım

²² Nikephoros Phokas'ın tarihi belli olamayan bir *novellasında*, *khoriön* ya da *agridionlardan* toprak aldıktan sonra eğer buralarda büyük masraflar yaparak binalar inşa etmişse, *dynatoinin* bu mülkleri elinde tutmalarına izin veriliyordu. Ancak bunun için toprağın eski sahibine mülkün değerinin iki katı ödeme yapılması gerekiyordu (Svoronos, 1994, s. 184).

sorunlar nedeniyle askerlik hizmetini yerine getiremeyenlere *adoreia* hakkı tanınmasının amacı tam olarak bu durumun önüne geçmektir. Öte yandan imparator VII. Konstantinos 959 yılında askeri araziler (*στρατιωτικὸς τόπος/stratitotikos topos*) ile alakalı başka bir *novellayı* daha yürürlüğe koydu. Bu sefer *Magistros* Theodoros Dekapolites tarafından hazırlanan *novellada* çeşitli örnek olaylar sunulurken önceki yasada geçen hükümlerin daha detaylı bir şekilde açıklanmasının yanı sıra baskı ve zorlamayla gerçekleştirilen eylemler dışındaki suçların hükümleri de hafifletildi (Svoronos, 1994, s. 142-150).

VII. Konstantinos'un halefi II. Nikephoros Phokas (963-969) da iktidarı süresince çeşitli fermanlarla toprak hukukuna dair meseleleri düzenlemeyi sürdürdü. Bu bağlamda 964 yılında manastır topraklarına dair getirdiği sınırlama önemlidir. Bu sınırlamanın amacı *novellanın* girişinde imparatorun şu cümlesiyle açıkça belirtilmektedir:

Sayırsız ölçüde (plethron²³) toprağı, şatafatlı binaları, at, sığır, deve ve diğer çok sayıda hayvandan oluşan sürüleri elde etmek için büyük bir kaygıyla meşgul oldukları ve bunlar uğruna ruhlarının bütün gayretini sarf ettikleri için büyük bir endişeyle iltihaplanmış manastır hayatının dünyevi yaşamdan hiçbir farkı kalmadı. (Svoronos, 1994, s. 157)

Ayrıca manastır ve düşkünler evi gibi hayır kurumlarının sayısının ihtiyacı aştığını ve önceden kurulanların zaten kötü bir vaziyet içinde olduğunu vurgulayarak manastır kurmak isteyenlerin öncelikle zor durumda olanlarla ilgilenmesini tavsiye etmektedir (Svoronos, 1994, s. 158-159). Zira imparator *novellanın* sonunda manastır, düşkünler evi, metropolitlik ve piskoposluk gibi dini kurumlara toprak devrini yasaklamaktadır. Bunun yerine dini kurumların ellerindeki toprakları satması yasak olduğu için hayırseverlerin bağışlayacakları toprakları satın alarak köle, sığır ve koyun gibi çeşitli hayvanlar alıp söz konusu kurumlara teslim etmesini salık vermektedir (Svoronos, 1994, s. 160).

Yukarıda ele aldığımız *novellalarda* köy komünlerine ve askerlere ait arazileri haksız bir şekilde ele geçirenler arasında *dynatoi* ile birlikte kiliseler, manastırlar, piskoposluklar ve metropolitlikler gibi dini kurumlar da sayılıyordu. Hatta askeri arazilerin devrinin ne şekilde olursa olsun kesinlikle yasak olduğu kurumlar da yine bunlardı. Ancak bu tedbirlerin manastır mülklerinin genişlemesini yavaşlatamaması ve de kötü yönetilen manastırların mülklerinin işlenmemesi nedeniyle vergi kaybına yol açması bu *novellanın* yürürlüğe konmasını gerektirmişti. Öte yandan imparator kilise ve manastırlara bu şekilde müdahale etmesinin kendisini zor durumda bırakacağını biliyordu. Bu sebeple *novellanın* büyük bir kısmı imparatorun

²³ Antik bir uzunluk ölçü birimi (Schilbach, 1991b, s. 1685).

aldığı kararın dini metinlere yapılan atıflarla desteklendiği ahlaki açıklamalardan oluşmaktadır. Hatta imparator aldığı kararların kimilerine ağır ve aykırı geleceğinin farkında olduğunu fakat bundan endişe duymadığını, zira kendisinin Aziz Pavlus'un söylediği gibi insanları değil Hz. İsa'yı memnun etmeyi arzuladığını belirtmektedir (Svoronos, 1994, s. 161). Yine de bu *novellanın* kamuoyunda tepki uyandırdığını Skylitzes'in kroniğindeki açıklamalardan görüyoruz. II. Nikephoros'un yürüttüğü savaşları finanse etmek için dini kurumların gelirlerini kullanması ve bunların mülklerini arttırmasına mâni olması halkın gözünde onu “nefret edilen ve tiksilen biri” haline getirmişti. Bu mülklerin aslında zayıfların ve askerlerin kullanımında olması gerektiğini savunan imparatorun hareketi ona göre de aşağılık bir tutumdur (Scylitzae, 1973, s. 273-275).

İmparator II. Nikephoros'un 966/7 tarihli bir diğer *novellası* ise *protimesis* hakkının geçerli olduğu durumlarla ilgili önemli bir düzenleme getiriyordu. VII. Konstantinos'un 947 tarihli fermanında *dynatoinin* mülkünü satacağı zaman *penetesin* *dynatoi* toprakları üzerinde *protimesis* hakkını uygulamasına müsaade edilmişti²⁴. Fakat II. Nikephoros bu uygulamayı değiştirerek *dynatoinin* *dynatoiden* ve *stratiotai* ile *penetesin* ise yine kendileriyle aynı statüde olanlardan mülk almasına izin verdi. Ayrıca *dynatoinin* zayıfın ya da *stratiotainin* topraklarını gasp etmesinin cezası ağırlaştırılmıştı. Artık komşularının topraklarını gasp ederek onları zarara uğratan *dynatoi* hem ele geçirdiği toprağı hem de ailesinden kalan mülklerini kaybedecekti (Svoronos, 1994, s. 181). II. Nikephoros'un *novellası*, P. Lemerle ve M. Kaplan'ın da vurguladığı gibi zayıfın mülklerinin *dynatoi* tarafından yutulmasını engelleyen esas yasadır. Zira bundan önceki *novellaların* amacı *khoria*na bağlı olmayan ya da olsa bile haksız bir şekilde komşunun toprağını ele geçiren *dynatoiye* karşı zayıfın haklarını korumaktı. Fakat II. Nikephoros *dynatoinin* sadece bir başka *dynatoiden* toprak almasına izin vererek gerçek manada zayıfların mülklerini koruma altına almış oluyordu. Zira artık bir *dynatos* *protimesis* hakkına sahip olsa bile malik *penetes* ya da *stratiotes* ise onun mülkünü satın alamazdı (Svoronos, 1994, s. Lemerle, 1979, s. 101-102; Kaplan, 1992, s. 435). Fakat zayıfların köy içinde yaşamlarını sürdürebilmeleri için ihtiyaç duydukları kaynakların *dynatoinin* mülkünde olduğu durumlarda *protimesis* hakkını uygulayabilmelerinin ellerinden alınması kritiktir bir karardır. Çünkü *khoria*ndaki tek su kaynağını *dynatoinin* kontrol ettiği bir senaryoda köylünün üretim yapmasını

²⁴ Tabi bu durum bazı şartlara bağlıydı. *Dynatos* köyün ortak mali sorumluluğuna dahil olan maliklerden biri olmalıydı (*anakoinosis*) ya da köylülerin mülk sahibine ait mera, su kaynağı ya da ağaçlık alan olmadan yaşamlarını sürdüremeyecek durumda olması gerekliydi: “...ἐν οἷς εἰσὶ ἀνακεκοινωμένοι, ἐν χωρίῳ τῆς ἐκείνου νομῆς ἢ τῶν ὑδάτων ἢ τῶν ὁρέων οὐ δύνανται διοικεῖσθαι.” (Svoronos, 1994, s. 102)

engelleyerek toprağını ele geçirmek ya da çiftliğini terk etmeye zorlamak artık daha kolay olacaktı (Papagianni, 2002, s. 1079-1080).

II. Nikephoros'un tarihi belli olmayan ve oldukça kısa olan bir başka *novellası* ise askeri arazilere yönelikti ve bu toprakların durumuna dair iki temel değişiklik içeriyordu. Bunlardan ilki VII. Konstantinos'un 947 tarihli *novellasında* yer alan 'askerlik defterlerine' kaydedilmiş toprakların belirlenen limitlerin üzerinde olan kısmının satılması durumunda bunların tazminatsız iade alınabileceği yönündeki hükmün yumuşatılmasıydı. Artık *stratiotai* ya da mirasçıları bu mülkleri geri almak istediklerinde alıcıya adil fiyatını ödeyerek devralabilecekti. Diğer önemli değişiklik ise *stratiotainin* sahip olması gereken arazi miktarının değerinin 4 *litra* altından 12 *litra* altına çıkartılmasıydı. Bunun gerekçesi ise Bizans ordusundaki ağır zırhlı süvarilerinin miktarının artması ve bu askerlerin masraflarının diğerlerine göre daha fazla olmasıydı (Svoronos, 1994, s. 176). Askerlerin *strateia* hizmetini yürütebilmesi için sahip olmaları gereken arazilerin değerinin 12 *litra* altına çıkartılması, P. Lemerle'ye göre ordunun normal ve ağır zırhlı süvarilere duyduğu ihtiyacın yanı sıra askerlerin avantajlı konumunu güçlendirme ve yasayla korunan mülklerin limitini arttırarak bunların el değiştirmesini zorlaştırma maksatlıdır. Aksi halde bu değişiklik askeri araziler için minimum bir değer belirleme çabası olarak yorumlanırsa zengin askerler dışındaki sıradan askerlerin bu şartı sağlaması mümkün değildi (Lemerle, 1979, s. 130-131). P. Magdalino ise Bizans ve Arap kaynaklarının II. Nikephoros'un yaptığı düzenlemeler hakkında verdiği bilgiler ışığında değerlendirerek bu artışın asker olmayan toprak sahiplerinden alınan *strateia* vergisini yükseltmek ve askerlerin sosyoekonomik statüsünü iyileştirmek maksatlı yapılmış olabileceği fikrini savunur (Magdalino, 1997, s. 16-26). Zonaras ve İbn Havkal'ın verdiği bilgilere göre imparator Araplar üzerine yapacağı seferler için neredeyse her haneye yeni vergiler yüklemiş ve askerlerin teçhizatlarını geliştirerek ordu içindeki süvari ve zırhlı birliklerin miktarını arttırmıştı. Dahası Zonaras denizcilerin piyade, piyadelerin süvari, süvarilerin ağır zırhlı süvari yapıldığını, yoksulların bile posta teşkilatına alındığını belirtmektedir (Zonaras, 1897, III, s. 505-506; Magdalino, 1997, s. 20-21). Elbette Zonaras'ın anlattığı gibi gerçekten orduda aktif olarak görev alan askerlerin pozisyonunun yükselmesi söz konusu değildi. Aslında Zonaras ordu için yapılan ödemeler ve sunulan hizmetlerdeki artışı bu şekilde tasvir etmişti. Sonuç olarak, II. Nikephoros'un *novellasının* gerekçesi Bizans ordusunu yeni tip askerle büyütmek ve güçlendirmenin yanı sıra askeri arazilerin *dynatoi* tarafından ele geçirilmesini zorlaştırmaktı.

Makedon imparatorlarının sonuncusu II. Basileios'un 996 tarihli *novellası dynatoinin* köy komünleri aleyhine genişlemesi meselesinin en kapsamlı ele alındığı ve sert tedbirlerin yürürlüğe konduğu yasal düzenlemedir. Hatta *novellanın* girişinde *dynatoinin* zayıflar üzerinde

kurduğu tahakküm detaylı bir şekilde açıklanmakta ve *novellanın* hazırlanma gerekçesi izah edilmektedir:

İmparatorumuzun düşüncesizce ve tasdik edilmeksizin kırk yıllık döneme dayanan mülkiyet haklarını feshetmediği, fakat fakirlere (penetes) şefkat duyduğu, kamu nizamını gözettiği, adaleti sevdiği ve açgözlülüğü tedavi ettiği söylemekle mükellef olduklarımızdan açıkça görülecektir. ...onlara (fakirler) karşı her gün gerçekleşen açgözlülüğü ve adaletsizliği kendi gözlerimizle görüyoruz. (...) Zira fakirlerden faydalanan dynatoi, uzun zaman üstünlük ve refahını koruyup güçlülüğünü ve servetini varislerine aktarır ve bu [kişiler] patrikios olduğunda çocukları ve torunları gibi onun soyundan gelenler de benzer şekilde dynatoi [kalır] ve imparatorla yakınlığa sahip olurlarsa ve yetmiş ya da yüz yıl kadar zenginliklerini arttırmayı başarırlarsa basit bir şekilde [yasal] zaman [sınırı] nasıl işleyecek? Onlara (dynatoi) engel olmayacak mıyız ve kötü bir şekilde dolandırılmış ve [mallarından] mahrum edilmiş fakirlere mevcut yasayı uygulamayacak mıyız? (Svoronos, 1994, s. 200-201).

Novellanın girişinde yer alan bu açıklama devamında gelen hükümlerin sertliğine de açıklık getirmektedir. İmparator II. Basileios, ilk olarak I. Romanos'un 934 tarihli *novellasını* işaret ederek bu tarihten itibaren zayıfın (*penes*) toprağını elinde tutmasına rağmen ödeme yaptığını ispatlayan yasal bir belge sunmayan *dynatoinin* ceza olarak gasp ettiği mülkleri iade edeceğini belirtiyordu (Svoronos, 1994, s. 204). *Novellanın* diğer maddeleri manastırlar ve köy komünleri tarafından kurulan 2-3 keşişin idare ettiği şapellerle ilgiliydi. Bazı köy komünleri (*χωρίτης/khorites*) böylesi küçük şapellerden kurarak bölgenin resmi dini idaresinden bağımsız yapılar meydana getiriyordu. Ayrıca köylüler bu şapellere mülklerini bağışlayıp keşiş olarak ölene kadar burada ikamet ediyorlardı. Fakat bu şapellerle ilgilenen keşişler öldüğünde metropolitlikler ve piskoposluklar bunlara ait mülkleri ele geçiriyordu ve bazen de bunları *dynatoiye* devrediyordu. Böylesi durumlarda *dynatoi* köy komünlerini (*khorion*) taciz etme ve bunların bütünlüğüne zarar verme imkânı elde ediyordu. Bu sebeple II. Basileios köy komünlerine ait şapellerin (*eukteria*) metropolitlikler ve piskoposlukların sorumluluğunda olmadığına ve bunların kontrolünün sadece köy komünlerinde kalacağına hükmetti. Fakat metropolitlikler ile piskoposlukların kontrolüne geçen şapellerin eski sahiplerine iade edilebilmesi için buralardaki keşişlerin sayısının daha öncekini geçmemiş olmasını şart koşuyordu. Ayrıca yasaya rağmen *dynatoinin* şapellere ait mülkleri ele geçirdiği tespit edilirse bunları ne kadar uzun süredir elinde tutarlarsa tutsunlar iade edeceklerdi (Svoronos, 1994, s. 208). Öte yandan manastırların daha fazla mülk edinmesini

engelleyen yasanın hâlâ geçerli olduğu *novellada* yinelenmektedir (Svoronos, 1994, s. 210).

İmparator II. Basileios'un anti-aristokratik politikasının bir uzantısı olarak görülen bu *novellanın* altında yatan gerekçelerle ilgili çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. P. Lemerle bu fermanın XI. yüzyılın toprak hukukuna dair yasalarının bir uzantısı olmakla birlikte *penetes* ile *khōrion*ların *dynatoiye* karşı korunmasının bu yasanın esas amacı olduğunu belirtmektedir (Lemerle, 1979, s. 103-105). R. Morris *novelladaki* *dynatoi* tanımına bakarak ve bunların zayıflara ve köy komünlerine nasıl zarar verdiğinin açıklandığı pasajlara dayanarak 976-989 yılları arasındaki isyanlara karışan ailelerin cezalandırılmak istendiği ileri sürmektedir. Dolayısıyla başta Phokades ve Meleinoi olmak üzere imparatorluk sistemi sayesinde güçlenmiş aileleri cezalandırmak ve mülklerini müsadere etmek için gerekli hukuki alt yapıyı bu *novella* sağlayacaktı (Morris, 1976, s. 16 vd.). Fakat N. Svoronos *novellanın* bu ailelerin gücünün kırılmasından sonra çıkarıldığını ve sonraki yüzyıla ait versiyonuna bu ailelerin isimlerinin sonradan eklenmesini göz önünde bulundurarak bunların *novellanın* ikincil hedefleri olduğunu belirtmektedir (Svoronos, 1964, s. 433). C. Holmes ise bu *novellanın* imparatorluğun en düşüğünden en yüksek mertebesine kadar bütün politik elitlerine imparatorun gücünü gösteren ve bu gücün yaratacağı korkuyu üreten bir propaganda aracı olduğunu savunmaktadır (Holmes, 2003, s. 59-61). Nitekim *novellanın* içerdiği sert hükümler ve kullanılan dil imparatorluğun mutlak kudretini ve devletin bütün katmanlarına hükmetme kabiliyetini vurgulamaktadır. Zayıfların toprağını ele geçiren *dynatoinin* maliye ya da hak sahipleri tarafından soruşturulmayan mülkü 40 yıllık periyod sonunda mülkiyet hakkıyla elinde tutmasına izin veren geleneksel imtiyazın bu *novella* ile lağvedilmesi²⁵ söz konusu mesajın bir başka göstergesidir. Zira *novellada* da belirtildiği gibi imparatorluk yetkililerinin taşrada olan biteni başkentten tam olarak takip edebilmesi mümkün değildi. Dolayısıyla bu hüküm sayesinde imparator, halka istediği zaman devletin cezayı kesmekte tereddüt etmeyeceği mesajını veriyordu ve aynı şekilde kanuna aykırı olarak toprak edinmiş *dynatoinin* mülklerinin soruşturulması için maliyeye sınırsız bir güç sağlamış oluyordu (Holmes, 2003, s. 60). Bu bağlamda unvanını kullanarak köylülerin mülklerini gasp eden Philokales'in haksız bir şekilde zenginleştikten sonra eski statüsüne geri indirilişi²⁶ ve 985'ten sonra saraydan uzaklaştırılan II.

²⁵ Ayrıca *novellada* maliyenin yasal hakkını kısıtlayan hiçbir zaman limiti olmadığı başka bir yerde yine tekrarlanmaktadır: "...θεσπίζομεν, ἵνα ἡ χρονοὺς κατὰ τοῦ δημοσίου δυνάμενος ἀποκλείειν τὸ δίκαιον τοῦτου..." (Svoronos, 1994, ss. 200, 213)

²⁶ *Novellada* yer alan anlatıya göre, normalde köylülerden ve zayıflardan (*euteles*) biri olan Philokales, önce *hebdomadarios*, sonra *koitonites* ve *protovestiaris* mevkilerine kadar yükselir. Bu makamların kendisine sağladığı imkanları kullanan Philokales köyünün tamamını kendi mülkü (*proasteion*) haline getirir. İmparator, Philokales'in mülklerini bizzat görüp durumdan haberdar olunca köylülere mülklerini geri vererek

Basileios'un amcası Parakoimomenos Basileios'un hazırladığı *khrysobullon*ların geçersiz ilan edilişi²⁷ *novellada* vurgulanan imparatorluk kudretinin uygulamalı emsalleriydi. *Novellaya* yerleştirilen bu örneklere rağmen yasadaki sert hükümlerin gerçekte ne ölçüde uygulandığı belirsiz olsa bile esasında imparator aristokrasi ve *dynatoi*yi korkutabilecek hukuki bir araç elde etmiş oluyordu.

Buraya kadar incelediğimiz *novellalar* devletin hukuki araçlarla gelişen sosyoekonomik süreçlere karşı yoğun bir şekilde müdahalesinin birer tezahürüdür. İmparatorluk fermanları toplu olarak değerlendirildiğinde, bunların hedefinde *dynatoi* olduğu ve devletin kendi çıkarlarını korumayı amaçladığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu sebeple *novellaların* hükümleri, *khorionlar* ile askeri arazilerin mali bütünlüğü ve statüsünü koruma düşüncesi etrafında şekillenmektedir. Bu bağlamda yasalarda sıklıkla vurgulanan ve izah edilen *protimesis* mefhumu *khorionların proasteiona* dönüşmesini engelleyen en önemli hukuki enstrümandı. Dolayısıyla *protimesis* hakkının kimlere ait olduğu ile *dynatoi* ve *penetes* olarak adlandırılan grupların kimleri kapsadığı *novellalarda* en çok izah edilen hususlardır. Yaklaşık yüz yıllık süreç içinde çıkarılan yasalar bu açıdan bir süreklilik ve uyum arz eder. Öte yandan hukuki terminolojideki “güçlü” (*dynatoi*) ve “zayıf” (*penes*, *ptokhos*, *aporos*) kavramlarının tazminat hükümlerinin ve *protimesis* hakkının nasıl uygulanacağını tespit için belirlenmiş yapay fiskal terimler olduğu vurgulanmalıdır. Nitekim bu iki terim fermanlarda yüklenen anlamlarıyla gerçek hayata uygulandığında servet sahipleri arasındaki geniş yelpazedeki farklılıklar kaybolmaktadır (Holmes, 2003, s. 21 vd.).

Makedon imparatorlarının *novellalarının* ne ölçüde uygulandığını görmek açısından döneme dair belgeleri ele almak faydalı olacaktır. Manastırlara toprak devrini yasaklayan II. Nikephoros'un 966/7 yılındaki ilk *novellasından* II. Basileios'un hükümdarlığının sonlarına kadarki sürece ait 44 belgeden 12'si seküler gruplardan manastırlara yapılan mülk devirleriyle ilgilidir. Bu belgelerden sadece altısı bağış belgesi iken diğer altısı satış anlaşmasıdır. 984 tarihli belgeye göre İmparator II. Basileios İviron Manastırı'na Neoi Adası'nı bağışlamıştı (Ivion, 1985, I:6, s. 138). 996 tarihli bağış belgesinde ise sabık *Mandator* Zakharias, İviron Manastırı'na 30 *nomisma* ve başka şeyler karşılığında Limni Adası'nda bulunan Omphalia *enoriasındaki* taşınır ve taşınmaz mülklerini bağışlamıştı (Ivion, 1985, I:11,

Philokales'e sadece başlangıçta sahip olduğu çiftliği bırakıp geri kalan her şeyi yok ettirir (Svoronos, 1994, s. 203).

²⁷ C. Holmes, Mikhail Psellos'un *Khronografia* adlı eseriyle paralel bir değerlendirme yaparak imparatorun amcasını saraydan uzaklaştırma ve etkisizleştirme çabasının *novelladaki* imparatorluk kudretini yansıtmaya hırsıyla uyumlu ve bağlantılı olduğunu vurgular (Holmes, 2003, s. 68-60).

s. 174-175). 1012 ve 1016 tarihli iki belgeye göre Koubouklesios²⁸ Ioannes ve eşi Glykeria, Skyros Adası'ndaki mülkleriyle önce kilise kurup sonra her şeyi Lavra Manastırı'na devretmişti (Lavra, 1970, I:16, 20, ss. 142-144, 158-161). 1014 tarihinde Konstantinos ve Maria Lagoudes Hierissos'taki bütün mülklerini Lavra Manastırı'na bırakmıştı (Lavra, 1970, I:18, s. 149-151). 1017'de Koubouklesios Stephanos, kızı Maria'nın mirası olan mülkleri Theotokos Manastırı'na bağışlamıştı (Lavra, 1970, I:22, s. 167). Belgeler dikkate alındığında manastırlara yapılacak mülk bağışlarını engelleyen *novellaların* belirli bir süre de olsa işlevini yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Fakat sonraki dört belge, II. Basileios'un iktidarının sonları ve XI. yüzyıl başından itibaren manastırlara yapılan bağışların yeniden başladığına, dolayısıyla yasaların etkisinin kaybolduğuna ve Makedon imparatorlarının politikalarının gevşediğine işaret etmektedir. Benzer şekilde altı satış belgesinden beşi 1001, 1007, 1010 ve 1014 tarihlerine aittir (Iverson, 1985, I:12, 13, 14, 16, ss. 178-179, 181-182, 184-185, 191-192; Lavra, 1970, I: 14, s. 137-138).

Bu süreçte imparatorlar manastırlara sadece ödenek (*σολέμνιον/solemnion*) bağışlayarak²⁹ onları desteklemeyi tercih ederken, II. Basileios'un İverson Manastırı'na Neoi Adası'nı bağışlaması imparatorların bile alınan kararların aksine hareket ettiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Halk da gerektiğinde çeşitli yollarla imparatorluk fermanlarının getirdiği kriterleri aşabiliyordu. Nitekim 996 tarihli belge görünüşte bir bağış kaydı olmasına rağmen aslında bir satış anlaşmasıydı. İverson Manastırı, Limni Adası'nda hiçbir mülkü olmadığı için *Mandator* Zakharias ile yaptığı alışverişi bir bağış olarak belgelendirmişti. Zira *enoriadaki dynatoinin protimesis* hakkını kullanıp satışa karşı çıkmasını engellemek istiyordu. İverson'un neden böyle bir yola başvurduğunu 952 tarihli bir dava kaydı net bir şekilde göstermektedir. Söz konusu belgeye göre bir din adamı (*klerikos*) olan David, Peristerai Manastırı'nın *hegoumeni* Stephanos'a annesinden kalan bir evi (*kathedra*) 3 altın karşılığında ve tarlasını ise herhangi bir ödeme almaksızın bağış olarak devretmişti. Evin satışına karşı çıkan *Drungarios* Ioannes, David'in sattığı evi gasp etmeye çalışmış, mesele mahkemeye taşınınca da ev için *protimesis* hakkını kullanmak istemişti. Davaya bakan yargıç Samonas, David'in mülkünün üç tarafında da *dynatoi* bulunmasına ve *protimesis* hakkını kullanabilecek *penetes* olmamasına dayanarak satış anlaşmasını onaylamış; ayrıca dört aylık itiraz süresi dolduğundan artık *protimesis* hakkının kullanılamayacağına hükmetmişti (Lavra, 1970, I:4, s. 101-102). İverson Manastırı ise benzeri bir dava süreciyle karşılaşmamak için

²⁸ Patrikhane kethüdalarına verilen bir imparatorluk unvanı (Kazhdan, 1991, s. 1155).

²⁹ 964'te II. Nikephoros Phokas tarafından yıllık 244 *nomisma*, 972'de I. Ioannes Tzimiskes tarafından 244 *nomisma* daha ve 978'de II. Basileios tarafından 10 *talanton* gümüş manastıra yıllık ödenek (*solemnion*) olarak bağlanmıştı (Noret, 1982, ss. 234, 242; Kaplan, 2020, s. 348; Athanasios, 2020, s. 208-209; Lavra, 1970, I:7, s. 113).

Zakharias ile arasındaki alışverişi bir bağış olarak kayıt altına almıştı. Bu iki belgeyi birlikte ele almak hem *novellaların* etkisinin hem de eyaletlerde hukukun nasıl işlediğinin anlaşılması açısından çok önemlidir. Zira başkent, eyaletlerdeki halk vergilerini ödediği ve problem çıkarmadığı sürece aktif bir şekilde yerel meselelere müdahale etmiyordu (Neville, 2004, s. 136). Tam da bu sebepten dolayı İviron Manastırı dini kuruluşlara mülk devrini yasaklayan yasayı görmezden gelebiliyordu. Onun için esas tehdit satışa karşı çıkma potansiyeli olan bir komşunun meseleyi mahkemeye taşıyarak yasaların işlenmesini sağlamasıydı. Dolayısıyla yasaların işlemesi ve uygulanabilmesi yerelden ya da başkentten doğan aktif müdahalelere bağlıydı.

4. Mali ve İdari Uygulamalar

İmparatorlar da *novellaların* arkasındaki politikayı uygulamanın aktif müdahaleler gerektirdiğinin farkındaydı. Dolayısıyla büyük mülklerdeki artışı dizginlemek için en somut adımlar imparatorluğun idari ve mali sistemi vasıtasıyla atılmaktaydı. Bu bağlamda I Ioannes Tzimiskes (969-976) dönemine ait iki belge imparatorluğun bu alandaki çabasını görmemizi kolaylaştırır. İviron ve Lavra manastırlarının arşivlerinde bulunan söz konusu belgelere göre imparator I. Ioannes Thessalonika *Theması*'nda bir sayım yaptırmıştı. Bu sayımın amacı *arkhonların* ya da kilisenin mülklerine (*εἰς τὰ τὰ ἀρχοντικὰ πρόσωπα καὶ εἰς τὰ τῶν ἐκκλησιῶν*) kaçan *strateiai*, *demosiarioi* ve *prosodiarioinin* (*περὶ τῶν στρατιῶν καὶ τῶν προχωδιρίων τῶν δημοσιαρίων*), yani orduya ve maliyeye karşı yükümlülükleri olan köylülerin tekrar eski topraklarına geri döndürülmesiydi. Nitekim Eylül 974 tarihli *sigilliona* göre Thessalonika ve Strymon *ek Prosopousu* Symeon imparatorun emri üzerine Erissos *Kastronu*'na giderek yaptığı sayım sonrasında bulunduğu kaçak *demosiariosları* tekrar maliye bağlı devlet arazilerine yerleştirdi. II. Nikephoros Phokas ve II. Romanos tarafından Lavra Manastırı'na bağışlanmış Erissos ve Nomeristai'daki bütün mali yükümlülüklerden muaf 32 *paroikosu* ise yerlerinde bıraktı (Lavra, 1970, I:6, s. 110; Ostrogorkij, 1956, s. 13; Lemerle, 1979, s. 167). Eylül 975 tarihli diğer *sigillionda* ise ek Prosopou Theodoros Kladon imparatorun emri üzerine bütün Thessalonika *Theması*'nda yine inceleme yapıp tespit ettiği *demosiariosları* eski konumuna geri döndürdü. İmparator VII. Konstatinos ve II. Romanos tarafından Kolobou ve Polygyros manastırlarına verilmiş, Erissos *Kastronu*'ndaki ve çeşitli *proasteionlardaki* mali yükümlülüklerden muaf 60 *paroikosu* ise yerlerinde bıraktı. Öte yandan Theodoros Kladon, Leontia Manastırı'na VII. Konstantinos tarafından verilmiş vergiden muaf *ateleis*, *paroikos* ve *douloparoikos* ile 36 *oikoi exkousatoi* bulundurma imtiyazını yeniledi. Fakat "barbaların" Thessalonika *Theması*'na yaptığı akınlar yüzünden manastıra bağlı *proasteionlardan* kaçan *ateleis* ve *penetesten* sadece birkaçını bulabilmişti (Iviron, 1985, I:2, s. 112-113).

G. Ostrogorsky, Thessalonika *Theması*'ndaki bu sayımların sadece bu bölgeye özgü değil, söz konusu dönemde bütün imparatorlukta uygulandığı ve bütün eyalet yetkililerinin bu hususta görevlendirdiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu belgeler, imparatorluk çapında devlet arazilerini işleyen çiftçilerin tespitine ve *dynatoi* ya da dini kuruluşların mülklerine kaçanların geri getirilmesine yönelik olarak yapılan genel bir sayımın sadece küçük bir parçasının sonucunu sunmaktadır. Daha da önemlisiyse Makedon imparatorlarının mali uygulamalarla *novellalarda* benimsenen politikayı desteklediğini ispatlamaktadır (Ostrogorkij, 1956, s. 13-15). Bu sayımların sonuçları, idari tedbirlerin *novellalardan* daha etkili olduğu ve devlet yararına daha olumlu sonuçlar doğurduğunu göstermekle birlikte yine devletin aktif müdahalesinin önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca devlet ve *dynatoi* arasında mevcut iş gücünün paylaşımı noktasında da bir rekabet olduğu ve devletin bu meseleye de ciddi bir şekilde müdahale ettiği görülmektedir. İmparatorluk IX. yüzyıldan itibaren bir nüfus artışı sürecine girmesine rağmen hâlâ iş gücü sınırlıydı ve toprak üzerine olduğu kadar emeğin paylaşımında da bir rekabetin olması kaçınılmazdı. Doğal olarak devlet imparatorluğun kaynakları üzerindeki tekeli her yönden koruma çabası içindeydi.

Devletin kaynakları kontrol etme çabasına yönelik bir diğer adımı ise imparator ya da maliyeye ait toprakların miktarını arttırmak yönünde olmuştu. Bu doğrultuda imparatorlar yeni fethedilen topraklarda *episkepsis* ve *kouratoreialar* kurarak bunları maliye vasıtasıyla doğrudan işlemeyi tercih ediyordu. Özellikle II. Basileios devrinden itibaren devletin doğrudan işlediği topraklarda önemli ölçüde bir artış meydana geldi. Zira maliye önceleri *klasma* arazilerini satarak bunların özel mülklere dönüşmesine izin verirken II. Basileios devletin kontrolüne giren arazilerin kendi idaresinde kalmasını imparatorluk politikası haline getirmişti³⁰. Yine manastır belgelerinde bu dönüşümün izlerini görmek mümkündür. 941 yılında İmparator I. Romanos Lekapenos Girit'teki Müslümanların akınları³¹ nedeniyle boşalmış olan Thessalonika *Theması*'na bağlı Kassandra'daki *klasma* arazilerinin satılmasını emreden bir *khrysobullon* çıkartmıştı. Bu doğrultuda Thessalonika *Epoptes*'i Thomas Moirokouboulos hem manastırlara hem de yerel halka bu arazileri satmıştı (Lavra, 1970, I:2-3, ss. 94-95, 96). 942 tarihli bir dava kaydına göre Erissos halkı bu *khrysobullon* sayesinde uzun süredir işlediği *klasma* arazilerini satın almıştı (Protaton, 1975, ss. 191, 195). Bununla birlikte 956 yılında Erissosluların bu toprakları çok ucuza satın aldığı ve bu sebeple verginin gereğinden daha düşük hesaplandığı tespit edilmiş ve satış fiyatındaki 19 *nomismalık* fark Erissoslulardan talep edilmişti (Xéropotamou,

³⁰ Hatta imparator devlet arazilerindeki *paroikosların* 30 yıllık kullanım sonunda araziden çıkarılmasını engelleyen yasayı devre dışı bırakmak için bunların yerlerini sıklıkla değiştiriyordu (Peira, 2023, s. 92).

³¹ 904 yılında Selanik'in Araplar tarafından ele geçirilmesi sürecinde ve sonrasında Arapların Bizans topraklarına yaptıkları saldırılar için bkz. (Arslan, 2020, s. 150 vd.).

1964, s. 39-40). Daha sonraki tarihlere ait belgelerde ise *klasma* arazilerinin satıldığına dair bilgiler bulunmamaktadır. Öte yandan arazi fiyatlarında IX. yüzyıl başından itibaren görülmeye başlayan yükseliş (Morrisson&Cheynet, 2002, s. 818) nüfus artışının da bir sonucu olmakla birlikte devletin herhangi bir şekilde kontrolüne giren toprakları elinde tutmak istemesinin de bir sonucudur. II. Basileios'un sıkı bir şekilde yerleştirdiği bu politikanın sonucu olarak XI. yüzyıl başında *sekretion epi ton oikeiakon* kurularak devlete bağlı arazilerin idaresi ve vergilerinin toplanması işi bu bakanlığa bırakıldı. Devlet kontrolündeki arazilerin artması sayesinde XII. yüzyılda eyaletlerde toplanan vergilerin sorumluluğu tamamen *oikeiakona* geçecekti (Oikonomides, 1976, ss. 137, 150; Cheynet, 2010, s. 60).

3. SONUÇ

Bizans Devleti'nin IX. yüzyıldan itibaren etkilerini hissetmeye başladığı ekonomik büyüme, mevcut iktisadi rejimin değişmesini tetikleyen gelişmeleri de beraberinde getirmişti. Zira imparatorluğun üretim kaynakları ve servetindeki artış, imparatorluk rejiminden beslenerek devlet içinde pozisyonunu kuvvetlendirmiş ve hatta aristokratik hanelerini meydana getirmiş unsurların ilgisini çekmeye başlamıştı. Bu süreç boyunca *dynatoinin* mevcut iş gücü ve tarım arazilerinden daha çok pay alma arzusu tabii olarak bu tabakayla devleti karşı karşıya getirdi. İmparatorluk uzun zamandır üretilen gelirleri, vergiler vasıtasıyla toplayıp maaş ve çeşitli ödeme araçlarıyla yeniden dağıtarak imparatorluk içindeki bütün serveti kendi kontrolünde tutmayı tercih ediyordu. Bu eğilim sebebiyle imparatorluğun mevcut işleyişin bozulmasına yol açabilecek bir durumun gelişmesine izin vermek istememesi gayet doğaldı. Dolayısıyla devletin kaynakları ve servet dağılımını kontrol arzusu ve imparatorların rejime tehdit oluşturan büyük mülklerin genişlemesini durdurma çabası, X. yüzyılın hukuki, ekonomik ve mali politikalarını şekillendirerek bu alanların hepsinde devletin müdahaleci etkisinin hissedilmesine yol açtı.

Devletin, gelir kaynaklarını ve serveti kontrolünde tutma yönündeki çabaları çeşitli yönlerden gerçekleşti. Bunlardan ilki yukarıda kapsamlı bir şekilde ele aldığımız imparatorluk *novellaları*ydı. Makedon imparatorlarının X. yüzyıl boyunca çıkardığı *novellalar*, kendi dönemlerine özgü problemleri çözmek ve birtakım başka amaçları yerine getirmek gibi hedeflere sahip olmasına rağmen, toplu olarak ele alındığında imparatorların *dynatoi* ile mücadelesinde atacakları adımların hukuki alt yapısını oluşturmak yönünde genel bir amaca hizmet ediyordu.

İmparatorların *dynatoi* karşısı politikalarının esas başarılı kılan ise idari ve mali konularda geliştirdikleri uygulamalardı. Zira devlet ve tebaa arasındaki ilişkiler büyük oranda mali münasebetlere dayanıyordu. Ayrıca hükümdarın hangi yasayı çıkardığından çok devleti ve adaleti nasıl idare ettiğine bakıldığı için toplum nazarında yasama ve yasalar adaleti sağlanmada

ikincil bir öneme sahipti. Esas önemli olan hükümet, adalet ve siyaset prensiplerinin iyi bir şekilde tesis edilmesi idi (Laiou, 1994, s. 166-171). Diğer bir sebep ise yukarıda bahsettiğimiz gibi yerel unsurlardan yasaların işlenmesini sağlayacak taleplerin gelmesinin veya başkentin aktif bir şekilde yerel meseleleri denetlemesinin gerekliliği idi. İhtimalle tam da bu sebeple belirli bir süre tahtta kalan Makedon imparatorları arasında I. Ioannes Tzimiskes *novella* yayımlamayan tek imparatordur. Bunun yerine yaptırdığı sayımlarla devletin sahip olduğu üretim kaynakları ve iş gücünün korumayı yeğlemiş ve bunda da başarılı olmuştur. Bu bakımdan devletin *klasma* arazilerini satmayı bırakması, kendi kontrolündeki arazileri *episkepsis* ya da *kouratoreia*lara çevirerek büyük imparatorluk mülklerini meydana getirmesi, manastırlara yapılan bağışların yıllık ödeneklere çevrilmesi ve en önemlisi sayımlarla vatandaşlar arasındaki alışverişlerin ve mülkiyet durumlarının denetlenmesi söz konusu politikanın II. Basileios döneminde büyük oranda başarılı oluşunun temelini oluşturmaktadır Fakat bu etki XI. yüzyılda tam tersi yönde gelişecek süreç nedeniyle kısa ömürlü olacaktır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarların herhangi bir çıkara dayalı ilişkisi bulunmamaktadır.

ETİK ONAY/KATILIMCI ONAMI

Makale kapsamında katılımcı kullanılmadığı için ilgili onaya yer verilmemiştir.

MADDİ DESTEK

Çalışma için herhangi bir maddi destek alınmamıştır.

YAZAR KATKILARI

Bu araştırma ve araştırma ile ilgili tüm aşamalar tek yazar tarafından yürütülmüştür

KAYNAKÇA

- Actes d'Iviron*. I. (1985). J. Lefort, N. Oikonomides, & D. Papachryssanthou. Archives de l'Athos XIV.
- Actes d'Iviron*. II. (1990). J. Lefort, N. Oikonomides, & D. Papachryssanthou. Archives de l'Athos XVI.
- Actes de Lavra*. I. (1970). P. Lemerle, A. Guillou, & N. Svoronos (ed.). Archives de l'Athos V.
- Actes du Prôtaton*. (1975). D. Papachryssanthou (ed.). Archives de l'Athos VII.
- Actes de Xéropotamou*. (1964). J. Bompaire (ed.). Archives de l'Athos III.
- Angold, M. (Ed.). (1984). *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries*. BAR Publications.
- Arslan, B. (2020). *Müslüman Girit Emîrliği (824-5/961)*. Gece Kitaplığı.
- Bartusis, M. (1991a). Chorion. A. P. Kazhdan, AM. Talbot, A. Cutler, T. E. Gregory, & N. P. Ševčenko (ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (s. 431). Cambridge University Press.
- Bartusis, M. (1991b). Pakton. A. P. Kazhdan, AM. Talbot, A. Cutler, T. E. Gregory, & N. P. Ševčenko (ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (s. 1553). Cambridge University Press.
- Bartusis, M. (1991c). Ennomion. A. P. Kazhdan, AM. Talbot, A. Cutler, T. E. Gregory, & N. P. Ševčenko (ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (s. 701). Cambridge University Press.
- Bartusis, M. (1991d). Klasma. A. P. Kazhdan, AM. Talbot, A. Cutler, T. E. Gregory, & N. P. Ševčenko (ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (s. 1132). Cambridge University Press.
- Blume, F. H. (çev.). (2016). *The Codex of Justinian*. Cambridge University Press.
- Charanis, P. (1972). Observations on the Demography of the Byzantine Empire. *Thirteenth International Congress of Byzantine Studies. Main Papers, XIV*. Oxford 1966. s. 1-19.
- Cheyne, J. C. (1990). *Pouvoir et Contestations à Byzance (963-1210)*. Publications de la Sorbonne.
- Cheyne, J. C. (2010). Les Structures Administratives de l'Empire Byzantin aux Xe-XIIe Siècles. E. Kislinger, J. Koder, A. Külzer (ed.). *Handelsgüter und Verkehrswege. Aspekte der Warenversorgung im östlichen Mittelmeerraum (4. bis 15. Jahrhundert)*. s. 59-70
- Continuatus, T. (1838). *Chronographia*. I. Bekker (ed.). Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae.
- Continuatus, T. (2011). *Vita Basilii Imperatoris*. I. Ševčenko (çev.). De Gruyter.
- Dennis, G. T. (çev.). (2000). Ath. Rule: Rule of Athanasios the Athonite for the Lavra Monastery. J. Thomas & A. C. Hero (ed.). *Byzantine Monastic Foundation*

- Documents, A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments.* Dumbarton Oaks. s. 245-270.
- Dölger, F. (1924). *Regesten der Kaiserurkunden des Oströischen Reiches von 565-1453.* I. R. Oldenbourg.
- Dölger, F. (1927). *Beiträge zur Geschichte der Byzantinischen Finanzverwaltung, Besonders des 10. und 11. Jahrhunderts.* B. G. Teubner.
- Haldon, J. (1990). *Byzantium in the Seventh Century, the Transformation of a Culture.* Cambridge University Press.
- Haldon, J. (1992). The Army and the Economy: the Allocation and Redistribution of Surplus Wealth in the Byzantine State. *Mediterranean Historical Review.* 7 (2), 133-152: <https://doi.org/10.1080/09518969208569638>
- Haldon, J. (1993a). *The State and the Tributary Mode of Production.* Verso.
- Haldon, J. (1993b). Military service, Military Lands and the Status of Soldiers: Current Problems and Interpretations. *Dumbarton Oaks Papers.* 47, s. 1-67: <https://doi.org/10.2307/1291670>
- Harvey, A. (1989). *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200.* Cambridge University Press.
- Hendy, M. F. (1985). *Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 300-1450.* Cambridge University Press.
- Holmes, C. (2003). *Political Elites in the Reign of Basil II.* P. Magdalino (ed.). Byzantium in the Year 1000. Brill. s. 35-70.
- Kaplan, M. (1992). *Les Hommes et la Terre à Byzance du VIe au XIe Siècle, Propriété et Exploitation du Sol.* Publications de la Sorbonne.
- Kaplan, M. (2020). The Economy of Byzantine Monasteries. A. I. Beach & I. Cochelin (ed.). *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West.* Cambridge University Press. s. 340-361.
- Kazhdan, A. (1991). Kouboukleisios. A. P. Kazhdan, AM. Talbot, A. Cutler, T. E. Gregory, & N. P. Ševčenko (ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (s. 1155). Cambridge University Press.
- Laiou, A. E. (1994). Law, Justice and the Byzantine Historians: Ninth to Twelfth Centuries. A. Laiou & D. Simon (ed.). *Law and Society in Byzantium: Ninth-Twelfth Centuries.* Dumbarton Oaks. s. 151-186.
- Laiou, A. E. (2005). The Byzantine Village (5th-14th Century). J. Lefort, C. Morrisson, & JP. Sodini (ed.). *Les Villages dans l'Empire Byzantin IVe-XVe Siècle.* Lethielleux. s. 31-53
- Laiou, A. E. (2013). Social Justice: Exchange and Prosperity in Byzantium. C. Morrisson & R. Dorin (ed.). *Economic Thought and Economic Life in Byzantium.* Variorum Reprints. s. 1-25.
- Laiou, A. E., & Morrisson, C. (2007). *The Byzantine Economy.* Cambridge University Press.

- Lefort, J. (2002). The Rural Economy, Seventh-Twelfth Centuries. A. E. Laiou (ed.). *The Economic History of Byzantium*. Dumbarton Oaks. s. 231-310.
- Lemerle, P. (1977). *Cinq Études Sur le XIe Siècle Byzantin*. Centre National de la Recherche Scientifique.
- Lemerle, P. (1979). *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century*. Galway University Press.
- Litgenthal, K. E. Z. (Ed.). (1852). Eponagage Basilii Leonis et Alexandri. *Collectio Librorum Juris Graeco-Romani IV*.
- Magdalino, P. (1997). The Byzantine Army and the Land: from Stratotikon to Military Pronoia. Kostas Tsiknakis (ed.). *Byzantium at War (9th-12th c.)*. Institute for Byzantine Research. s. 15-36.
- Maniatis, G. (2001). Operationalization of the Concept of the Just Prize in the Byzantine Legal, Economic and Political System. *Byzantion*. 71, s. 131-193.
- Maniatis, G. (2007). On the Validity of the Theory of Supreme State Ownership of All Land in Byzantium. *Byzantion*. 77, s. 566-634.
- Maniatis, G. (2016). The Economic Institutions of the Byzantine State. *Byzantion*. 86, s. 205-259.
- Morris, R. (1976). The Powerful and the Poor in the Tenth-Century Byzantium: Law and Reality. *Past & Present*. 76, s. 3-27.
- Morrisson, C. & Cheynet, J. C. (2002). Prices and Wages in the Byzantine World. A. E. Laiou (ed.). *The Economic History of Byzantium*. Dumbarton Oaks. s. 815-878.
- Neville, L. (2004). *Authority in Byzantine Provincial Society, 950-1100*. Cambridge University Press.
- Noailles, P. & Dain., A. (ed. ve çev.). (1944). *Les Nouvelles de Léon VI le Sage*. Les Belles-Lettres.
- Noret, J. (ed.). (1982). *Vitae Duae Antiquae Sancti Athanasii Athonitae*. Brepols.
- Oikonomides, N. (1976). L'Évolution de l'Organisation Administrative de l'Empire Byzantin au XIe Siècle (1025-1118). *Travaux et Mémoires*. 6, s. 125-152.
- Ostrogorskij, G. (1956). *Quelques Problèmes d'Histoire de la Paysannerie Byzantine*. Éditions de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves.
- Ostrogorsky, G. (1971). Observations on the Aristocracy in Byzantium. *Dumbarton Oaks Papers*. 25, s. 1-32: <https://doi.org/10.2307/1291302>
- Papagianni, E. (2002). *Protimesis* (Preemption) in Byzantium. A. E. Laiou (ed.). *The Economic History of Byzantium*. Dumbarton Oaks. s. 1071-1082.
- Porphyrogenitos, C. (1829). *De Cerimoniis Aulæ Byzantinae*. J. J. Reiske (ed.). *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*.
- Porphyrogennetos, C. (2012). *The Book of Ceremonies*. A. Moffatt & M. Tall (çev.). Brill.

- Runciman, S. (1940). The Widow Danelis. *Études Dédiées à la Mémoire d'André M. Andreadès*. s. 425-431.
- Rydén, L. (ed. ve çev.). (2002). *The Life of St. Philaretos, the Merciful Written by his Grandson Niketas*. Uppsala University Library.
- Schillbach, E. (1991a). Litra. A. P. Kazhdan, A. M. Talbot, A. Cutler, T. E. Gregory, & N. P. Ševčenko (ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (s. 1238). Cambridge University Press.
- Schillbach, E. (1991b). Plethron. A. P. Kazhdan, A. M. Talbot, A. Cutler, T. E. Gregory, & N. P. Ševčenko (ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (s. 1685). Cambridge University Press.
- Scylitzae, I. (1973). *Synopsis Historiarum*. Hans Thurn (ed.). De Gruyter.
- Simon, D. R. & Reinsch, D. R. (ed. ve çev.). (2023). *Ἡ Πεῖρα – Die Peira: Ein Juristisches Lehrbuch des 11. Jahrhunderts aus Konstantinopel*. De Gruyter.
- Skylitzes, J. (2010). *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*. John Worthey (çev.). Cambridge University Press.
- Smyrlis, K. (2006). *La Fortune des Grands Monastères Byzantins (Fin du Xe-Milieu du XIVe Siècle)*. Centre d'Histoire et Civilisation de Byzance.
- Svoronos, N. (1964). Remarques sur la Tradition du Texte de la Nouvelle de Basile II Concernat les Puissants. *Recueil des Travaux de l'Institut d'Etudes Byzantines*. VIII, s. 427-434.
- Svoronos, N. (1976). Remarques sur les Structures Économiques de l'Empire Byzantin au XIe Siècle. *Travaux et Mémoires*. 6, s. 49-67.
- Svoronos, N. (ed.). (1994). *Les Nouvelles des Empereurs Macédoniens, Concernant la Terre et les Stratiotes*. Centre de Recherches Byzantines.
- Vryonis, S. (1957). The Will of a Provincial Magnate, Eustathius Boilas (1059). *Dumbarton Oaks Papers*. 11, s. 263-277: <https://doi.org/10.2307/1291111>
- Zonaras, I. (1897). *Epitome Historiarum III*. M. Pinder & M. Brüttner-Wobst (ed.). *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*.